

## Μνήμων

Τόμ. 36, Αρ. 36 (2018)

Μνήμων



### ΕΦΟΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ (1825-1826)

ΑΝΤΩΝΗΣ ΔΙΑΚΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.36851](https://doi.org/10.12681/mnimon.36851)

Copyright © 2024



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΙΑΚΑΚΗΣ Α. (2024). ΕΦΟΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ (1825-1826) : Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΞΕΝΟΥ. *Μνήμων*, 36(36), 147–170. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36851>

ΑΝΤΩΝΗΣ ΔΙΑΚΑΚΗΣ

ΕΦΟΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟ  
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ (1825-1826)

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΞΕΝΟΥ

Το παρόν άρθρο αποτελεί συμβολή στη μελέτη της δράσης ελληνορθόδοξων εμπόρων που βρέθηκαν στην επαναστατημένη Ελλάδα μετά το 1821 ή δραστηριοποιήθηκαν από τα Επτάνησα. Ο ρόλος των εμπόρων αυτών δεν έχει ερευνηθεί με επάρκεια, μολονότι ήταν ζωτικός για τον εφοδιασμό των επαναστατών σε τρόφιμα και κάθε είδους εφόδια. Εδώ ερευνάται κυρίως η δραστηριότητα των εμπόρων αδελφών Ξένων κατά την τελευταία πολιορκία του Μεσολογγίου, το 1825-1826.

Οι έμποροι Εμμανουήλ και Θεόδωρος Ξένος ήταν δύο από τους τέσσερις γιους του Πάτμιου εμπόρου Φραγκίσκου Ξένου από τον δεύτερο γάμο του με την Μαρία Παλαιολόγου. Ο Φρ. Ξένος, απόγονος οικογένειας με βενετική καταγωγή, δραστηριοποιήθηκε ως μετακινούμενος έμπορος, ανάμεσα στην Ανατολή και στην Ιταλία, στο πανηγύρι της Senigallia. Ο Εμμανουήλ, ο μεγαλύτερος στην ηλικία γιος, μαθήτευσε περί το 1800 στο Άμστερνταμ, στην εμπορική εταιρεία του θείου του Στέφανου Παλαιολόγου, πριν αναλάβει τη διεύθυνση του υποκαταστήματος της εταιρείας στη Βιέννη. Ο γεννημένος το 1798 Θεόδωρος μαθήτευσε στην ίδια εταιρεία από το 1815 και τρία χρόνια αργότερα διεύθυνε το υποκατάστημα της Σμύρνης.<sup>1</sup> Ο τρίτος αδελφός, ο Ιωάννης, στάλθηκε στην Κων-

---

1. Στ. Ξένος, *Η Κιβδηλεία: ήτοι μία αληθής ιστορία των ημερών μας*, Λονδίνο 1859, σ 12-15. Για τον έμπορο Ποθητό Ξένο, μέλος της ίδιας οικογένειας, βλ. Spyros Asdrachas, *Patmos entre l'Adriatique et la Méditerranée orientale pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle, d'après les registres de Pothitos Xénos*, Thèse 3ème cycle Histoire, E.P.H.E., VIe Section-Paris 7, 1972. Για την παρουσία του Π. Ξένου και άλλων Πάτμιων εμπόρων στη Senigallia βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Δησημονημένοι ορίζοντες Ελλήνων εμπόρων: το πανηγύρι της Senigallia (18ος-αρχές 19ου αιώνα)*, Αθήνα, Καραβίας, 1989, σ. 86, 92-95. Για την ελληνική παροικία του Άμστερνταμ βλ. Β. Σκουβαράς, *Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)*.

σταντινούπολη, όπου το 1818 μύηθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Ο Θεόδωρος φέρεται να δραστηριοποιήθηκε στη Φιλική μετά την ανάληψη της ηγεσίας της από τον Αλ. Υψηλάντη και να συνεργάστηκε, πριν διαφύγει από τη Σμύρνη το 1821, με τον εξάδελφό του Δ. Θέμελη, μετέπειτα στέλεχος της τοπικής διοίκησης στο Μεσολόγγι κατά τη τελευταία πολιορκία.<sup>2</sup> Στην περίπτωση των αδελφών Ξένων, είναι δυνατό να μελετηθεί η διαπλοκή της εμπορικής δράσης με την πολιτική εξουσία, στη συγκυρία της διαχείρισης του δεύτερου αγγλικού δανείου, το 1825.

Το Μεσολόγγι βρέθηκε επανειλημμένα πολιορκημένο ή αποκλεισμένο κατά την επαναστατική περίοδο, και η ανάγκη τροφοδοσίας του, καθοριστική για την τύχη του και την τύχη της επανάστασης στην περιοχή, αναδείχθηκε σε ένα πολύπλοκο οικονομικό και πολιτικό θέμα. Το τοπικό πλαίσιο ήταν περιοριστικό, καθώς στη δυτική Στερεά δεν υπήρχαν οι ισχυρές οικογένειες προκρίτων με τα συσσωρευμένα από το παρελθόν κεφάλαια, όσο αυτό ίσχυε για άλλες περιοχές, αδυναμία στην οποία είχε συμβάλει η παρακμή της ναυτιλίας του Μεσολογγίου κατά την τελευταία προεπαναστατική περίοδο.<sup>3</sup>

Η εξέλιξη και η έκβαση της πολιορκίας του Μεσολογγίου το 1822 και του αποκλεισμού της πόλης το 1823, ανέδειξαν καταρχάς τη σημασία των Επτανήσων για την προμήθεια χρημάτων και εφοδίων από εύπορα μέλη της τοπικής κοινωνίας. Κυρίως, αναδείχθηκε ο «νησιωτικός» χαρακτήρας του Μεσολογγίου, καθώς ήταν εξαρτημένο από τη θαλάσσια επικοινωνία. Ωστόσο, το ζήτημα της κινητοποίησης του στόλου εξελίχθηκε σε πεδίο πολιτικού ανταγωνισμού, με την εμπλοκή των Υδραίων

*Η ελληνική παροιμία του Άμστερνταμ, η σχολή και η βιβλιοθήκη Ζαγοράς*, Αθήνα, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, 1964· Φ. Ηλιού (επιμ.), *Σταμάτης Πέτρον, Γράμματα από το Άμστερνταμ*, Αθήνα, Ερμής, 1976, σ. μή-ν'.

2. Στ. Ξένος, *ό.π.*, σ. 15-17· Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. 1, Αθήνα 1859, σ. 405. Ο Πάτριος Εμμ. Ξάνθος είχε εργαστεί στην εμπορική επιχείρηση του Βασ. Ξένου, μέλους της ίδιας οικογένειας, στην Οδησσό, στα 1810-1812 (Εμμ. Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτης, *Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21*, τ. 9, Αθήνα, Τσουκαλάς, 1956, σ. 139· *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 18, Αθήνα, Ο Φοίνιξ, <sup>2</sup>1955, σ. 625).

3. Για την ανάπτυξη και την παρακμή της προεπαναστατικής μεσολογγίτικης ναυτιλίας βλ. Κ. Papakonstantinou, «The Port of Messolonghi: spatial allocation and maritime expansion in the eighteenth century», *The Historical Review* 7 (2010), σ. 277-297· Τζ. Χαρχαυτή – Κ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821, ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Αθήνα, Κέδρος, 2013.

και των Πελοποννησίων, του Εκτελεστικού και του Βουλευτικού, αλλά και των υποστηρικτών των επαναστατών στα Επτάνησα. Κατά την πρώτη πολιορκία, οι αντιπαλότητες αυτές δεν οδήγησαν στην πτώση της πόλης, λόγω της αδυναμίας του οθωμανικού στόλου για αποτελεσματικότερο αποκλεισμό.<sup>4</sup>

Ο Εμμ. Ξένος ήλθε στην επαναστατημένη Ελλάδα, στην Ύδρα, τον Οκτώβριο του 1822, συνοδεύοντας την αποστολή χρημάτων, πολεμοφοδίων, τροφίμων, ιατρικών και άλλων ειδών, που είχαν συγκεντρωθεί από τον Στ. Παλαιολόγο και άλλους ελληνορθόδοξους εμπόρους στην Ολλανδία. Ο Παλαιολόγος είχε βοηθήσει οικονομικά τους επαναστάτες ήδη από το 1821, όπως θα έκανε και αργότερα. Στα τέλη του 1823, πρότεινε τη σύναψη δανείου στην Ολλανδία, με πληρεξούσιο τον ίδιο ή με τη δική του μεσολάβηση. Επίσης, προσέφερε τις συμβουλές του στους Έλληνες απεσταλμένους στο Λονδίνο, στη συγκυρία της σύναψης του πρώτου αγγλικού δανείου. Για τις υπηρεσίες αυτές, η ελληνική κυβέρνηση διόρισε επίσημα τον Παλαιολόγο, το 1825, «πράκτορά» της στην Ολλανδία.

Στο φορτίο που μετέφερε ο Ξένος στην Ύδρα το 1822 είχε συνεισφέρει ο εμπορικός οίκος των Ευστ. Μοσπινιώτη, Δ. Γιαλιά και Αναστ. Δεσπότη, με έδρα το Λιβόρνο, ο οποίος είχε ήδη εμπλακεί στις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για σύναψη δανείου στο εξωτερικό, όπως και ο αυτοεξόριστος στην Πίζα πρώην μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος. Ο τελευταίος, είχε συναντηθεί με τον Ξένο στο Λιβόρνο για να τον καθοδηγήσει για τον ακριβή προορισμό του πλοίου και σύστησε στους προκρίτους της Ύδρας να βοηθήσουν τον Ξένο για να μη ζημιωθεί, ώστε να μπορούν στο εξής οι επαναστάτες να προμηθεύονται πολεμοφόδια από την Ολλανδία σε καλές τιμές.<sup>5</sup>

4. Για τον εφοδιασμό του Μεσολογγίου κατά την πολιορκία του 1822 και κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού του από τις οθωμανικές δυνάμεις τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 1823 βλ. αναλυτικότερα Α. Διακάκης, *Η πόλη του Μεσολογγίου κατά την Επανάσταση του 1821: πόλεμος, οικονομία, πολιτική, καθημερινή ζωή, αδημοσ. διδακτ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 2017, σ. 95, 101-108, 194-95, 198-200*. Το παρόν κείμενο βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη συγκεκριμένη εργασία.

5. Αντ. Λιγνός (επιμ.), *Αρχαίον της Κοινότητος Ύδρας [ΑΚΥ]*, τ. 8, Πειραιάς 1927, σ. 454-55, 540· Εμμ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Ιστορικόν Αρχαίον Αλεξάνδρου Μαυροκοράτου*, Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τ. 5, τχ. 1 [*Αρχαίον Μαυροκοράτου*], Αθήνα 1963, σ. 323, τχ. 4, Αθήνα 1974, σ. 67· ΓΑΚ, Υπουργείο Οικονομίας, φάκ. 6, αρ. 747· *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας [ΑΕΠ]*, τ. 11, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, 1978, σ. 203-209·

Ο Ξένος εγκαταστάθηκε στην Ύδρα και ασχολήθηκε με την πώληση όπλων και πολεμοφοδίων στην κυβέρνηση και στους Ύδραίους προκρίτους, καθώς και με το εμπόριο δημητριακών. Στην Κρήτη, όπου δραστηριοποιήθηκε και ο Θ. Ξένος, δόθηκε πολεμικό υλικό, σταλμένο από τον Ιγνάτιο, όπως και στην Ανατολική Στερεά. Επίσης, το 1823, ο Εμμ. Ξένος έστειλε στον Αλ. Μαυροκορδάτο, στο Μεσολόγγι, ποσότητα πολεμοφοδίων, με έξοδα του Ιγνατίου. Ταυτόχρονα, δάνειζε άτοκα τους προκρίτους της Ύδρας για τις ανάγκες του στόλου, ενώ δάνεισε και τους επαναστάτες της Κρήτης.<sup>6</sup> Τον Δεκέμβριο του 1823 ίδρυσε εμπορική εταιρεία στο Ναύπλιο, μαζί με τους Σπυρίδωνα, Δημήτριο και Σταύρο Παπαλεξόπουλο, με ετήσια διάρκεια συνεργασίας και κεφάλαιο 10.000 γρόσια, από τα οποία 4.000 προσέφερε ο ίδιος. Ο Σπ. Παπαλεξόπουλος ήταν προσωρινός Υπουργός της Οικονομίας από τον Νοέμβριο του 1823 ως τον Ιούλιο του 1824. Στο πρώτο εξάμηνο του 1824, κατά την πρώτη εμφύλια σύγκρουση, ο Ξένος ενημερωνόταν από την κυβέρνηση για τις επιχειρήσεις, ενώ εξακολουθούσε τις παραδόσεις πολεμικού υλικού στο υπό τον Γ. Κουντουριώτη Εκτελεστικό. Μέχρι το τέλος του έτους φαίνεται ότι είχε πληρωθεί με μετρητά και με εθνικές γαίες, ενώ αγόρασε σε δημοπρασία σπίτι που ανήκε σε πρώην Οθωμανό αξιωματούχο του Ναυπλίου. Προσέφερε επίσης κάποια οικονομική διευκόλυνση στον Ι. Βαρβάκη, στο σύντομο πέρασμα τού τελευταίου από την Ελλάδα, και συμμετείχε σε οικονομική συνεισφορά εμπόρων του Ναυπλίου.<sup>7</sup>

A. Λιγνάδης, *Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας, διατριβή επί διδακτορία*, Αθήνα 1970, σ. 28-30, 34,-35 100, 132-134, 288. Ο Ευστ. Μοσπινιώτης ήταν θείος του Α. Λουριώτη, ενός από τους απεσταλμένους της ελληνικής κυβέρνησης για τη σύναψη του πρώτου δανείου στο Λονδίνο (Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου, *Το προπατορικό χρέος, τα δάνεια της εθνικής ανεξαρτησίας της Ελλάδας*, Αθήνα, Gutenberg, 2013, σ. 85). Για την ελληνική παροικία του Λιβόρνου και για την υποστήριξή της στην Επανάσταση βλ. Δέσποινα Βλάχη, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο 1750-1868*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000.

6. ΑΚΥ, τ. 9, Πειραιάς 1927, σ. 95, τ. 10, Πειραιάς 1928, σ. 159-160, 186, 241, 257· Εμμ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας, Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 4, τχ. 2, Αθήνα 1961, σ. 156-158· Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος [ΙΕΕΕ], *Αρχείο Οικογένειας Ξένου*, αρ. 15307, 15311· *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, τχ. 3, Αθήνα 1968, σ. 7, 117-118, 253-254, 356· ΓΑΚ, Υπουργείο Πολέμου, φάκ. 91, αρ. 7602· ΓΑΚ, Υπουργείο Οικονομίας, φάκ. 51, αρ. 9830· Στ. Ξένος, *ό.π.*, σ. 17 και παράρτημα εγγράφων A. Λιγνάδης, *ό.π.*, σ. 289.

7. ΙΕΕΕ, Αρχείο Οικογένειας Ξένου, αρ. 15316, 15325, 15331, 15333, 15336,

Ταυτόχρονα, ο Εμμ. Ξένος ασχολήθηκε με την πολιτική ως πληρεξούσιος Πάτμου στην Β' Εθνοσυνέλευση, μολονότι δεν κατέλαβε κάποια εξέχουσα κυβερνητική ή διοικητική θέση. Πολύ σημαντική ήταν η αποστολή του στη Ζάκυνθο τον Μάιο του 1824, μαζί με τον Ν. Καλλέργη, για την παραλαβή της πρώτης δόσης του πρώτου αγγλικού δανείου, μολονότι η καταβολή της δεν πραγματοποιήθηκε τελικά στο νησί. Την περίοδο αυτή μεσολάβησε για την αποστολή μολύβδου και χαρτιού στο Μεσολόγγι. Επίσης, συμμετείχε σε δικαστικές επιτροπές στο Ναύπλιο για διάφορες υποθέσεις, όπως για τη νομιμότητα λειών ή για ιδιωτικές διαφορές οικονομικού χαρακτήρα. Τον Μάρτιο του 1825 ο αδελφός του Θεόδωρος διορίστηκε μέλος της επταμελούς επιτροπής για τον καθαρισμό του Ναυπλίου. Τον επόμενο μήνα, ο Εμμ. Ξένος διορίστηκε στην πενταμελή «αντί Θαλασσίου Κριτηρίου Επιτροπή», αρμόδια για την εκδίκαση των υποθέσεων των λειών στο Ναύπλιο, στην οποία προήδρευσε. Επικαλούμενος φόρτο εργασίας και προβλήματα υγείας, παραιτήθηκε τον Ιούλιο, μολονότι η παραίτησή του δεν έγινε δεκτή πριν από τον Μάρτιο του 1826. Τον Ιούλιο του 1825, ως πληρεξούσιος Πάτμου, συνυπέγραψε την αίτηση προστασίας προς την αγγλική κυβέρνηση.<sup>8</sup>

Ο Εμμ. Ξένος υπήρξε ταμίας της *Φιλανθρωπικής Εταιρείας*, η οποία ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το 1824, πιθανότατα με κυβερνητική υποστήριξη. Της ίδιας εταιρείας ήταν μέλος και ο Γ. Κουντουριώτης, πρόεδρος του

---

15338, 15355· Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη [ΙΑΜΜ], Αρχείο Εμμ. και Ν. Ξένου, φάκ. 238, αρ. 1· ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 20, αρ. 4257· ΙΑΜΜ, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 18, αρ. 1685· Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωση κατά την ελληνικήν επανάσταση 1821-1827*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1966, σ. 234.

8. ΙΕΕΕ, Αρχείο Οικογένειας Ξένου, αρ. 15301, 15323, 15346-47, 15361, 15367, 15390· ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 67, αρ. 4158, φάκ. 79, αρ. 5759, φάκ. 84, αρ. 70α, 836, φάκ. 102, αρ. 193, φάκ. 154, αρ. 2213, 71, φάκ. 158, αρ. 170· ΑΚΥ, τ. 16, Πειραιάς 1932, σ. 168· Α. Λιγνάδης, *ό.π.*, σ. 279, 287-294, 299-304, 342. Κατά τον Λάζαρο Κουντουριώτη, τον Οκτώβριο του 1824 ο Εμμ. Ξένος σκόπευε να παραιτηθεί από το εμπόριο επιθυμώντας κάποια υπουργική θέση. Επειδή ήταν «τίμιος και καλού χαρακτήρος, και ως φίλος», ο ίδιος πρότεινε στον αδελφό του Γεώργιο να δοθεί στον Ξένο το Υπουργείο της Οικονομίας (*Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832*, επιμ. Α. Λιγνάδης [Αρχεία Α. και Γ. Κουντουριώτου], τ. 3, Πειραιάς 1925, σ. 261). Η εφημερίδα του Μεσολογγίου αποκάλεσε τον Ξένο «Υπουργό της Οικονομίας» (εφημ. *Ελληνικά Χρονικά*, φωτοτυπική ανατύπωση, Αθήνα 1958, τ. 1, αρ. 42, 24.5.1824), αν και εκείνος δεν υπηρέτησε στη θέση αυτή.

Εκτελεστικού. Επίσης, ο Εμμ. Ξένος, μαζί με τον Σπ. Τρικούπη και τον Θ. Φαρμακίδη, ήταν το 1825 επίτροποι στο Ναύπλιο της *Φιλομούσου Εταιρείας* των Αθηνών, η οποία είχε ανασυσταθεί το προηγούμενο έτος. Οι δύο εταιρείες είχαν εκπαιδευτικούς και φιλανθρωπικούς στόχους, φιλελεύθερες αρχές και «φιλοδυτικό» προσανατολισμό. Εμφανίστηκαν, άλλωστε, μετά τη φιλελληνική στροφή της αγγλικής πολιτικής και την άφιξη του L. Stanhope και των άλλων απεσταλμένων της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου στην Ελλάδα. Ο Ξένος, όπως εξάλλου και οι Τρικούπης και Φαρμακίδης, συνδέθηκαν αργότερα με το «αγγλικό κόμμα».<sup>9</sup>

Τα προβλήματα δεν έλειπαν ωστόσο. Τον Σεπτέμβριο του 1825 ο Εμμ. Ξένος υπερασπίστηκε τον αδελφό του Θεόδωρο, κατηγορούμενο για προδοσία, και ουσιαστικά για μετάδοση πληροφοριών στον έμπορο Π. Τζιτζινία και, μέσω αυτού, στους εμπόρους αδελφούς Τοσίτσα, θεωρούμενους συνεργάτες του Μεχμέτ Αλή. Το βασικό επιχείρημα του Εμμ. Ξένου ήταν η ελευθερία των εμπορικών σχέσεων. Οι κατηγορούμενοι απαλλάχθηκαν. Αλλά τα περισσότερα και μάλλον επιδεινούμενα προβλήματα αφορούσαν τις πληρωμές των Ξένων από την κυβέρνηση, ελλείψει μετρητών. Το καλοκαίρι του 1825 ο Εμμ. Ξένος αρνήθηκε να πουλήσει όπλα στην κυβέρνηση, η οποία, λόγω των επειγουσών αναγκών, τα πήρε με τη βία από τις αποθήκες του στην Ύδρα. Την ίδια περίοδο εκδόθηκαν διαταγές πληρωμής του Ξένου με συναλλαγματικές εξοφλητέες από το δεύτερο αγγλικό δάνειο, όπως ζητούσε και ο ίδιος. Πράγματι, οι συναλλαγματικές αυτές, χρονολογημένες από 16 Ιουνίου μέχρι 11 Σεπτεμβρίου 1825, εξοφλήθηκαν από τους έλληνες απεσταλμένους στο Λονδίνο από το διαθέσιμο ποσό του δανείου.<sup>10</sup>

9. *Εφημερίς Αθηνών*, αρ. 13, 15.10.1824, αρ. 14, 18.10.1824· εφημ. *Ελληνικά Χρονικά*, ό.π., τ. 1, αρ. 84, 15.10.1824· *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος [ΓΕΕ]*, τ. 1, αρ. 14, 21.11.1825· Στ. Σκοπετέας, «Μυστικές εταιρείες κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν», *Πελοποννησιακή Προτοχρονιά* 2 (1958), σ. 288-294· John A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 21997, σ. 753, 755.

10. ΓΑΚ, Μικρές Συλλογές, Κ 47 - Συλλογή Γ. Λαδά, φάκ. Β', υποφ. 8, αρ. 23· *ΓΕΕ*, τ. 1, φ. 37, 13.12.1826· ΙΕΕΕ, Αρχείο Οικογένειας Ξένου, αρ. 15339, 15345, 15252, 15366α· Στ. Ξένος, *Η Κιβδηλεία*, ό.π., σ. 18· ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 112, αρ. 2888, φάκ. 113, αρ. 11289, φάκ. 118, αρ. 85, 11897, φάκ. 119, αρ. 12148, φάκ. 156, αρ. 116. Για τις κατά καιρούς οφειλές της κυβέρνησης και των Ύδραίων στον Ξένο βλ. και Στ. Ξένος, ό.π., παράρτημα εγγράφων. Για την εμπλοκή των αδελφών Ξένων στην υπόθεση Τζιτζινία βλ. και Χρ. Ρέππας, *Υποθέσεις κατασκοπίας κατά την Επανάσταση του 1821, αρχειακά κείμενα*, Αθήνα 2012, σ. 111, 483, 485, 515, 524, 529, 587, 588.

Βέβαια, οι αδελφοί Ξένοι δεν ήταν οι μοναδικοί έμποροι με δεσμούς στο εξωτερικό, με υπηρεσία σε δημόσια αξιώματα και εμπορικές συναλλαγές με την ελληνική διοίκηση κατά την Επανάσταση, αλλά και συμμετοχή στην υπόθεση των εξωτερικών δανείων. Ο Νικόλαος Πρασσακάκης (1789-1869), με καταγωγή από τη Χίο, συμμετείχε σε δικαστικές επιτροπές στο Ναύπλιο, στην «αντί Θαλασσίου Κριτηρίου Επιτροπή», σε χρηματική εισφορά των εμπόρων του Ναυπλίου —όπως και ο Εμμ. Ξένος—, σε δημοπρασία τοπικών προσόδων και εμπορεύτηκε λάδι από την Κρήτη. Ως πληρεξούσιος Χίου, συνυπέγραψε την αίτηση προστασίας. Το 1828 συνέβαλε στη χρηματοδότηση της αποτυχημένης εκστρατείας του Φαβιέρου στη Χίο και το επόμενο έτος ήταν πληρεξούσιος στη Δ' Εθνοσυνέλευση των κατοίκων του νησιού που είχαν καταφύγει στη Σύρο. Εμφανίζεται επίσης, τουλάχιστον το 1825, να έχει πουλήσει πολεμοφόδια στην κυβέρνηση. Ο αδελφός του Θεόδωρος, ο οποίος είχε ως βάση των εμπορικών του δραστηριοτήτων τη Μασσαλία, συνεργάστηκε με τους Υδραίους προκρίτους από το 1821, αλλά και με την ελληνική κυβέρνηση και τους κατά καιρούς απεσταλμένους της για τα δάνεια στο Λονδίνο. Το 1825 έστειλε οπλισμό αγορασμένο από τα ποσά του δεύτερου δανείου.<sup>11</sup> Στην Κεφαλονιά, ο έμπορος και τραπεζίτης Δημήτριος

11. *Αρχείον Μανροκορδάτου*, τχ. 5, Αθήνα 1978, σ. 488, τχ. 6, Αθήνα 1986, σ. 94, 207· *ΑΕΠ*, τ. 2, Αθήνα 1971, σ. 263, τ. 4, Αθήνα 1973, σ. 80, τ. 7, Αθήνα 1973, σ. 224, 389, τ. 8, Αθήνα 1974, σ. 213, τ. 14, Αθήνα 1981, σ. 105, τ. 19, Αθήνα 2001, σ. 54, 79, τ. 22, Αθήνα 2008, σ. 18· *ΑΚΥ*, τ. 16, ό.π., σ. 168· *ΙΑΑΜ*, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 18, αρ. 1685· *ΓΑΚ*, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 156, αρ. 121· Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Η', Θεσσαλονίκη 1988, σ. 286. Σύμφωνα με άλλη πηγή, το πολεμικό υλικό που έστειλε ο Θ. Πρασσακάκης το 1825 αγοράστηκε από εισφορές φιλελλήνων του Λονδίνου και της Μασσαλίας (Γ. Τσίλης, *Η Ελληνική παροικία της Μασσαλίας, 1820-1922*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2000, σ. 140). Ο δεύτερος πληρεξούσιος στη Δ' Εθνοσυνέλευση ήταν ο Λουκάς Ράλλης. Ο Νικόλαος Ράλλης ήταν μέλος της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου, ενώ ο εμπορικός οίκος των αδελφών Παντιά και Στρατή Ράλλη, με έδρα το Λονδίνο, υποστήριξε και το δεύτερο αγγλικό δάνειο (ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 156, αρ. 125· *ΑΕΠ*, τ. 4, ό.π., σ. 88, 465-466, 577-578, 605-612· Α. Λιγνάδης, ό.π., σ. 55-57). Δεν είναι σαφές ποιες ήταν οι οικονομικές δραστηριότητες των αδελφών Ιάκωβου και Ιωάννη Παξιμάδη, οι οποίοι, όπως και άλλα μέλη της οικογένειας, είχαν πολιτική και στρατιωτική δράση κατά την Επανάσταση, με βάση την Τήνο. Η οικογένεια Παξιμάδη διακρίθηκε, επιχειρηματικά κυρίως, στην Τεργέστη (βλ. Δ. Σοφιανός, *Η οικογένεια Παξιμάδη από την Τήνο (18ος-19ος αι.)*, ανάπτυπο από την *Επετηρίδα Εταιρείας Κυ-*



Κοργιαλένιος συμμετείχε στην εξαργύρωση κυβερνητικών συναλλαγματικών για τη δυτική Στερεά και είχε στείλει τρόφιμα στο αποκλεισμένο Μεσολόγγι το 1823. Ωστόσο, φέρεται να δυσχεραστήθηκε με την κυβέρνηση όταν απορρίφθηκε η πρότασή του για συμμετοχή στη σύναψη του πρώτου αγγλικού δανείου.<sup>12</sup> Παρατηρούμε, πάντως, ότι η προεπαναστατική εμπορική δραστηριότητα, η συμμετοχή στη Φιλική Εταιρεία και η μετέπειτα υπηρεσία στον διοικητικό μηχανισμό των επαναστατών, δεν συνοδεύταν πάντα από επιχειρηματική δράση.<sup>13</sup>

Στην περίπτωση του Εμμ. Ξένου, η συμμετοχή του στην παραλαβή των δόσεων του δανείου το 1824 μοιάζει φυσική, καθώς η παρουσία του στην επαναστατημένη Ελλάδα είχε συνδεθεί από την αρχή με τα σχέδια των «ομογενών» γύρω από τους Στ. Παλαιολόγο και Ιγνάτιο, στα δίκτυα των οποίων εντάχθηκε, για τη σύναψη δανείου στο εξωτερικό. Η δραστηριοποίηση υπέρ της σύναψης δανείων και της προσφοράς εφοδίων και χρημάτων, η στελέχωση της διοίκησης, η εισαγωγή και πώληση πολεμικού και άλλου υλικού, αποτελούσαν πλευρές αυτού που όλοι οι παραπάνω έμποροι αντιλαμβάνονταν ως προσφορά στον Αγώνα, με τους κινδύνους να μην έρχονται σε αντίθεση με τα δυνητικά οφέλη αυτής της πολύπλευρης συμμετοχής. Απαιτείται φυσικά περαιτέρω έρευνα για όλες αυτές τις πτυχές δραστηριοποίησης των παραπάνω εμπόρων, και πιθανότατα και άλλων, κατά την Επανάσταση.

Σε αυτό το πλαίσιο, αξιοποιώντας στο έπακρο την υποστήριξη των Στ. Παλαιολόγου και Ιγνατίου, όπως και τις προσδοκίες των επαναστατών για δανειακή ή άλλη βοήθεια, ο Εμμ. Ξένος κατάφερε, με μάλλον μικρά κεφάλαια και χωρίς να εκτεθεί υπερβολικά στις πολιτικές διαμάχες, να βρεθεί δίπλα στον σκληρό πυρήνα της εξουσίας ανάμεσα στο Ναύπλιο και στην Ύδρα. Μολονότι, με δεδομένες τις δυσχέρειες των δημόσιων οικονομικών, δεν είναι σαφές το ύψος των εργασιών και των κερδών του,

*κλαδικών Μελετών*, 11, 1979-1981, σ. 275-427). Οι Α. Ράλλης και Ιάκ. Παξιμάδης, δήμαρχος Πειραιά και Γερουσιαστής, αντίστοιχα, κατέθεσαν υπέρ του Θ. Ξένου στη δίκη του τελευταίου με την κατηγορία της κιβδηλείας το 1856, αναφέροντας ότι τον γνώριζαν από τις αρχές του Αγώνα (Σπ. Βοβολίνης-Κ.. Βοβολίνης, *Μέγα ελληνικόν βιογραφικόν λεξικόν*, τ. 2, Αθήνα 1959, σ. 397).

12. *Αρχείον Μανροκορδάτου*, τχ. 1, ό.π., 331, 361, τχ. 2, Αθήνα 1965, σ. 365, 374· Α. Λιγνάδης, ό.π., σ. 117-119.

13. Βλ. το παράδειγμα του Πέτρου Σκυλίτζη Ομηρίδη, με σημαντική εμπορική δράση στη Μασσαλία πριν το 1821: Γ. Κόκκωνας, *Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας*, Αθήνα, ΕΜΝΕ, 2003.

μπορεί να υποτεθεί ότι ένα μέρος τους μέχρι τις αρχές του 1825 θα προερχόταν από τα ποσά του πρώτου αγγλικού δανείου. Ο Εμμ. Ξένος απέκτησε πολύ γρήγορα κύρος στη μικρή κοινωνία των επαναστατών, κυρίως λόγω της ανάγκης των τελευταίων για προμήθεια οπλισμού και κάθε είδους εφοδίων από το εξωτερικό σε συνθήκες πολέμου, αλλά και λόγω της συμμετοχής του σε εκπαιδευτικές και φιλανθρωπικές δραστηριότητες. Όμως οι αδελφοί Ξένοι παρέμειναν προσηλωμένοι στην εμπορική τους δράση, παρά στην πολιτική ή στη διοίκηση, όπου η σταδιοδρομία ήταν δυσχερέστερη, λόγω της παρουσίας των παραδοσιακά ισχυρών προκρίτων και στρατιωτικών, δείχνοντας ότι η Επανάσταση ήταν γι' αυτούς μια επιχείρηση, πρωταρχικά, η οποία μπορούσε να συμβαδίζει με τα καθαυτό «πατριωτικά» κίνητρα. Αυτή η αντίληψη, της σύμπλευσης πατριωτισμού και εμπορικού οφέλους, φαίνεται απόλυτα αποδεκτή, τόσο από τους «ομογενείς» του Άμστερνταμ και του Λιβόρνου, όσο και από το εσωτερικό, δυνητικά διαπλεκόμενο, πολιτικό και επιχειρηματικό περιβάλλον, ιδίως της Ύδρας. Η νοοτροπία αυτή θα δοκιμαστεί αλλά δεν θα αλλάξει κατά τη διάρκεια της τελευταίας πολιορκίας του Μεσολογγίου.

Στις 7 Οκτωβρίου 1825, η κυβέρνηση υπέγραψε συμφωνητικό με τον Εμμ. Ξένο για εισαγωγή από την Αδριατική και μεταφορά στο Ναύπλιο, στο Μεσολόγγι και στη Γραμβούσα 100.000 κοιλών σταριού και 60.000 καλαμποκιού καλής ποιότητας, από τα οποία 20.000 κοιλιά σταριού και άλλα τόσα καλαμποκιού θα μεταφέρονταν στο Μεσολόγγι. Το ήμισυ της ποσότητας έπρεπε να παραδοθεί σε τρεις μήνες και το σύνολο σε πέντε, ωστόσο 15.000 κοιλιά έπρεπε να παραδοθούν στο Μεσολόγγι σε 15 ως 20 μέρες. Τη συμφωνία είχε προτείνει ο Ξένος, με παρόμοιους όρους, με επιχείρημα την καταστροφή της παραγωγής δημητριακών στην Πελοπόννησο, λόγω του πολέμου. Στο συμφωνητικό προβλεπόταν ότι ο Ξένος θα πληρωνόταν με συναλλαγματικές αξίας 28.300 λιρών, εξοφλητέες σε 41 μέρες από το δεύτερο αγγλικό δάνειο. Στην περίπτωση μη εξαργύρωσης των συναλλαγματικών, η συμφωνία θα ακυρωνόταν και ο Ξένος θα αποζημιωνόταν για ό,τι είχε παραδώσει. Κατά μεταγενέστερη αναφορά του βουλευτή Λυκούργου Κρεστένιτη, η Διοίκηση δεν ζήτησε άλλες προσφορές λόγω του κατεπείγοντος της υπόθεσης, κάτι για το οποίο αντιμέτωπισε παράπονα και κατηγορίες.<sup>14</sup>

14. ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 123, αρ. 170, φάκ. 127, αρ. 13130· ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείον Αγώνος, φάκ. 15, αρ. 185· ΙΑΜΜ, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 32, αρ. 3436. Για το κείμενο του συμφωνητικού βλ. Στ. Ξένος, *Η Κιβδηλεία*, ό.π., παράρτημα εγγράφων. Κατά τον Φωτάκο, πολέμοιο

Πρέπει να σημειωθεί, αν και δεν φαίνεται να σχετίζεται με τη συμφωνία, ότι ο Εμμ. Ξένος είχε επαφές με τα βασικά μέλη της τότε Διευθύνουσας Επιτροπής της δυτικής Στερεάς, με έδρα το Μεσολόγγι, τον Ι. Παπαδιαμαντόπουλο και τον Δ. Θέμελη. Ο τελευταίος είδαμε ότι ως Φιλικός είχε κάποια συνεργασία με τον Θ. Ξένο. Αμέσως μετά τον διορισμό του Θέμελη στη δυτική Στερεά ως μέλους της τοπικής Διευθύνουσας Επιτροπής, ο Εμμ. Ξένος τον σύστησε στον Κωνσταντίνο Δραγώνα, υποστηρικτή των επαναστατών στη Ζάκυνθο, ως «ομοπάτριω και συγγενή» του, ζητώντας από τον Δραγώνα να τον βοηθήσει σε ό,τι χρειαστεί.<sup>15</sup>

Στη Ζάκυνθο δραστηριοποιούνταν ήδη υπέρ των επαναστατών διακεκριμένα μέλη της κοινωνίας του νησιού, στελέχη της Φιλικής παλαιότερα, όπως ο κόμης Διονύσιος Ρώμας, εξόριστος στην Ιταλία μέχρι τον Αύγουστο του 1824, ο γιατρός και έμπιστος των αγγλικών αρχών Παναγιώτης Στεφάνου και ο έμπορος Ιωάννης Στεφάνου, ανιψιό του τραπεζίτη Αλεξίου Στεφάνου. Οι Δ. Ρώμας, Κ. Δραγώνας και Π. Στεφάνου συγκρότησαν την *Επιτροπή Ζακύνθου*, η οποία απέκτησε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα των επαναστατών και κρίσιμη παρουσία στις προσπάθειες ενίσχυσης του Μεσολογγίου κατά το 1825-1826.<sup>16</sup>

Η κυβέρνηση είχε στείλει ποσότητες πολεμοφοδίων και τροφίμων στην πόλη από την έναρξη σχεδόν της πολιορκίας, παρά τις δραματικές πολεμικές περιστάσεις στην Πελοπόννησο. Από την κυβέρνηση, επίσης, όπως ήταν αναμενόμενο, προήλθε το σύνολο σχεδόν των εσόδων της τοπικής διοίκησης κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Ωστόσο, καθώς η καταβολή

---

της κυβέρνησης Κουντουριώτη, διαδιδόταν ότι μέλη των διοικητικών σωμάτων είχαν παρέμβει υπέρ του Ξένου, επειδή δεν έγινε δεκτή ευνοϊκότερη προσφορά από άλλη εταιρεία (Φ. Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασης*, επιμ. - εισαγ. Τ. Γριτσόπουλος, τ. 2, Αθήνα, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 1974, σ. 260-261).

15. Εμμ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Αλληλογραφία Φρουράς Μεσολογγίου 1825-1826* [*Αλληλογραφία*], Αθήνα 1963, σ. 114, 298-299. Στ. Ξένος, *Η Κιβδηλεία*, ό.π., παράρτημα εγγράφων Δ. Καμπούρογλου (επιμ.), *Ιστορικό Αρχείον Διονυσίου Ρώμα* [*Αρχείον Ρώμα*], τ. Α', Αθήνα 1901, σ. 373-374.

16. *Αρχείον Ρώμα*, ό.π., σ. ξδ'-ξστ'. *Αρχείον Μανροκορδάτου*, τχ. 4, ό.π., σ. 408. Βλ. και Ντίνος Κονόμος, *Ζακυνθινοί Φιλικοί*, Αθήνα 1966. Για τη δράση της Επιτροπής Ζακύνθου μέχρι την πτώση του Μεσολογγίου βλ. Χαράλαμπος-Νικόλαος Βλαχόπουλος, *Ο Διονύσιος Ρώμας και η επιτροπή Ζακύνθου στον δρόμο για την εθνική συγκρότηση: στοχεύσεις, υπερβάσεις, επιτεύξεις, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών*, Αθήνα 2015, σ. 177-369.

μισθών και σιτηρεσίων των στρατιωτικών απορροφούσε το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων, ήταν απαραίτητη, για την προμήθεια τροφίμων και την κάλυψη των άλλων δαπανών, η εξαργύρωση συναλλαγματικών, οι οποίες επιδιωκόταν να εξοφληθούν από το δεύτερο αγγλικό δάνειο. Τα Επτάνησα είχαν παραμείνει βασικός προμηθευτής τροφίμων και εφοδίων. Αλλά η συνεργασία όλων των εμπόρων στο νησί δεν ήταν δεδομένη. Στην περίπτωση των αδελφών Πέτρου και Ζωρζή Βλαστού, ο πρώτος είχε προσπαθήσει ανεπιτυχώς τον Μάρτιο να εμποδίσει τη μεταφορά τροφίμων από τη Ζάκυνθο, επικαλούμενος χρέη της κυβέρνησης, η οποία, αντίθετα, έκανε λόγο για εκκρεμείς οφειλές των αδελφών προς την ίδια. Σημαντικό συντονιστικό ρόλο, και μάλιστα για την εξόφληση συναλλαγματικών, εξακολουθούσαν να προσφέρουν από το ίδιο νησί οι έμποροι Γεώργιος Λαδόπουλος και Μιχαήλ Σεβαστός, σε συνεργασία με τους τραπεζίτες Καίσαρα Λογοθέτη και Σαμουήλ Μπαρφ. Στις αρχές Οκτωβρίου, στάλθηκαν νέες συναλλαγματικές για εξαργύρωση στα Επτάνησα, προοριζόμενες και για εξόφληση παλαιότερων οφειλών.<sup>17</sup>

Στο ίδιο το Μεσολόγγι, οι ανάγκες είχαν διογκωθεί, καθώς ο τρόπος οργάνωσης των ένοπλων σωμάτων επέτρεπε στους αρχηγούς τους να οικειοποιούνται μισθούς και σιτηρέσια για εικονικό αριθμό ανδρών, ενώ δεν έλειπαν και οι κλοπές τροφίμων. Ταυτόχρονα, οι ένοπλοι έπρεπε να συντηρούν τις οικογένειές τους, οι περισσότερες από τις οποίες από τον Σεπτέμβριο επέστρεψαν στο Μεσολόγγι από τα Επτάνησα σε άθλια κατάσταση, λόγω των συνθηκών διαβίωσής τους στην περιοχή.<sup>18</sup> Καθορι-

17. *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 104, 129, 162, 175-176, 202-205, 219-220, 290, 376-515. *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, τχ. 5, ό.π., σ. 97-98. *Αρχείον Ρώμα*, τ. Α', ό.π., σ. 534. ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 136, αρ. 1044-1047. ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείο Αγώνος, φάκ. 14, αρ. 1331, φάκ. 15, αρ. 1876, 2184. Μόνο τα υπό ιονική σημαία σκάφη που μετέφεραν δημητριακά στο Μεσολόγγι το 1825, μετά την έναρξη της πολιορκίας, ήταν δεκαπέντε (Π. Καπετανάκης, «Από την Αμφιτρίτη στον Οδυσσέα: πλέοντας με την ιόνιο ναυτιλία στα νερά της ανατολικής Μεσογείου κατά την επαναστατική δεκαετία του 1820», Τζ. Χαρλαύτη – Κ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων*, ό.π., σ. 745, 750).

18. *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 119. *Αρχεία Α. και Γ. Κονντοουριώτου*, τ. 5, Πειραιάς 1927, σ. 395. Γ. Βλαχογιάννης (επιμ.), Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, τ. 2, Αθήνα 1940, σ. 133-137, 142-143, 150-52. Αναλυτικότερα βλ. Α. Διακάκης, ό.π., σ. 292-294, 296-303. Για τις διακυμάνσεις στον πληθυσμό του Μεσολογγίου βλ. Α. Διακάκης, «Μια πόλη σε κίνηση: οι πληθυσμιακές μεταβολές στην πόλη του Μεσολογγίου κατά την Επανάσταση του 1821», *Όψεις της Επανάστασης του 1821*, Πρακτικά συνεδρίου, ΕΜΝΕ/Μνή-

στική για την υλοποίηση της συμφωνίας του Οκτωβρίου παρέμενε η δυνατότητα αποστολής ναυτικής δύναμης. Ωστόσο, η ανάπτυξη της καταδρομής και της πειρατείας υπονόμει τις δυνατότητες κινητοποίησης του στόλου. Τον Ιούλιο, η άφιξη και η επιτυχής δράση ελληνικών πολεμικών είχε εξισοροπήσει αυτές τις αδυναμίες, επιτρέποντας τον ανεφοδιασμό της πόλης, αλλά μόνο προσωρινά.<sup>19</sup>

Η *Διευθύνουσα Επιτροπή* στο Μεσολόγγι ενημερώθηκε για τη συμφωνία του Οκτωβρίου από τον ίδιο τον Θ. Ξένο, ο οποίος ανέλαβε, ως εκπρόσωπος του αδελφού του, την αποστολή τροφίμων στο Μεσολόγγι από τη Ζάκυνθο σε υλοποίηση της συμφωνίας, προφανώς έως ότου πραγματοποιηθούν οι προβλεπόμενες από τη συμφωνία εισαγωγές. Η *Επιτροπή* εξέφρασε αμέσως τις αντιρρήσεις της στην κυβέρνηση, λόγω της αδυναμίας άλεσης των δημητριακών στην πόλη, προτείνοντας τη μεταφορά αλεύρου και παξιμαδιού και την αποστολή νέων συναλλαγματικών για τη χρηματοδότηση αγοράς τροφίμων, έως ότου υλοποιηθεί η συμφωνία. Σε κάθε περίπτωση, ο ανεφοδιασμός βασιζόταν στην εξαργύρωση συναλλαγματικών σε μια χρονική περίοδο που η ίδια η Διοίκηση αμφέβαλλε για τη δυνατότητα εξαργύρωσης στο Λονδίνο, καθώς δεν είχε ακριβή εικόνα των δαπανών των δύο δανείων. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι η Διοίκηση προσπαθούσε να υποχρεώσει τον Εμμ. Ξένο να στείλει τρόφιμα στο Μεσολόγγι, επιπλέον της ποσότητας που είχε συμφωνηθεί, ενώ στις αρχές Δεκεμβρίου στάλθηκαν νέες συναλλαγματικές για εξαργύρωση στη Ζάκυνθο, εκτός από εκείνες που είχε λάβει ο Εμμ. Ξένος,<sup>20</sup> με την προσδοκία μελλοντικής εξόφλησης από την κυβέρνηση.

Η αποστολή τροφίμων στο Μεσολόγγι από τη Ζάκυνθο άρχισε τον Νοέμβριο του 1825. Την αποστολή υποστήριζαν περίπου τριάντα ελληνικά πολεμικά πλοία υπό τον Α. Μιαούλη, τα οποία κατάφεραν να λύσουν τον αποκλεισμό. Λόγω ελλείψεων στη Ζάκυνθο, οι αρχές του νησιού επέτρεψαν την εξαγωγή τροφίμων, αλλά μόνο με την υπόσχεση εισαγωγών σε μεταγενέστερο χρόνο. Στα μέσα Νοεμβρίου ο Θ. Ξένος ειδοποίησε την

μων, Αθήνα 2018, σ. 123-151.

19. *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 151-52· *Κασμοούλης*, ό.π., σ. 92, 114. Για την ανάπτυξη της πειρατείας στο Αιγαίο το 1824-1826 βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, σ. 753-760, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 375-385.

20. ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείον Αγώνος, φάκ. 15, αρ. 2361· *ΑΕΠ*, τ. 8, ό.π., σ. 347, 354· *ΑΚΥ*, τ. 11, Πειραιάς 1929, σ. 659· *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 281.

Επιτροπή ότι μετά την αποστολή 10.000 κοιλών δημητριακών θα έπρεπε να περιμένουν δύο μήνες για την άφιξη των υπολοίπων από την Τεργέστη. Κατά τον Α. Μιαούλη, ύστερα από παρέμβαση του ίδιου, ο Θ. Ξένος αποφάσισε να στείλει κάποια τρόφιμα, επιπλέον της συμφωνίας, την οποία θεωρούσε ότι είχε τηρήσει. Τα ίδια τα ελληνικά πλοία μετέφεραν μικρές ποσότητες τροφίμων στην πόλη, καλύπτοντας και τη μεταφορά επιπλέον ποσοτήτων από τα Επτάνησα, ενώ υποχρεώθηκαν να αναχωρήσουν στα τέλη Νοεμβρίου, λόγω έλλειψης τροφίμων και πολεμοφοδίων. Στα μέσα Δεκεμβρίου, ο Θ. Ξένος, ακολουθώντας εντολές του αδελφού του, ενημέρωσε οριστικά την Επιτροπή ότι δεν είχε να στείλει άλλα τρόφιμα, εκτός από τα αναμενόμενα από την Τεργέστη. Ταυτόχρονα, οι Μ. Σεβαστός και Γ. Λαδόπουλος, κατάφεραν, με τη βοήθεια του Θ. Ξένου, να εξαργυρώσουν αμέσως από την ομάδα των «ομογενών» της Ζακύνθου το ήμισυ σχεδόν της αξίας των παραπάνω συναλλαγματικών, προκειμένου να αγοράσουν τρόφιμα.<sup>21</sup>

Κατά την Επιτροπή, η οποία δεν είχε σταματήσει τις εκκλήσεις στον Θ. Ξένο για αποστολή τροφίμων, ο τελευταίος παρέδωσε 9.797 βατσέλια στάρι, καλαμπόκι και παξιμάδι, συνυπολογιζόμενης απώλειας 20% της ποσότητας κατά τη μεταφορά, χωρίς να διευκρινίζεται αν οφειλόταν σε κλοπή ή σε απώλεια λόγω του καιρού και των πολεμικών επιχειρήσεων. Το σύνολο της ποσότητας φαίνεται ότι παραδόθηκε μέχρι τις αρχές Δεκεμβρίου. Δεν είναι σαφές αν συνυπολογίζονται τρόφιμα που είχε παραδώσει ο Ξένος στον Δημοτσέλιο, ίσως και σε άλλα σώματα στην ύπαιθρο. Υπολογίζοντας το βατσέλι προς 26 οκάδες, η Επιτροπή επισήμαινε ότι οφείλονταν ακόμα 3.333 κοιλιά και έκανε νέα έκκληση στον Θ. Ξένο για ταχύτατη παράδοσή τους στην πόλη.<sup>22</sup> Σε αυτό το χρονικό σημείο, είναι φανερό ότι, αν η αναφερόμενη από τον Εμμ. Ξένο εισαγωγή δημητριακών

21. *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 236, 239, 243, 248-250, 252-253, 281-284· ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείον Αγώνος, φάκ. 16, αρ. 219· Γ. Σαχτούρης, *Ιστορικά Ημερολόγια του ναυτικού αγώνος του 1821*, Αθήνα 1890, σ. 167-168, 172-173.

22. ΙΕΕΕ, Αρχείο Οικογένειας Ξένου, αρ. 15383· *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 281· ΙΑΜΜ, Αρχείο Εμμ. και Ν. Ξένου, φάκ. 238, αρ. 9, 11· *ΑΕΠ*, τ. 7, ό.π., σ. 389. Τα αναφερόμενα στην *Γενική Εφημερίδα* περί επάρκειας τροφίμων στο Μεσολόγγι, με τη βοήθεια του «άριστου συνεργού» και «άριστου πατριώτη» Εμμ. Ξένου, μοιάζουν να είναι γραμμένα από το Περού ή το Πεκίνο, κατά την εφημερίδα του Μεσολογγίου, η οποία, πάντως, δεν επιτίθεται στον Ξένο (*ΓΕΕ*, τ. 1, αρ. 10, 7.11.1825, αρ. 17, 2.12.1825· εφημ. *Ελληνικά Χρονικά*, τ. 2, ό.π., αρ. 102-103, 23.12.1825).

δεν πραγματοποιούνταν σύντομα, ο ίδιος δεν θα είχε τη δυνατότητα να αποστείλει τη συμφωνημένη ποσότητα, δηλαδή 20.000 κοιλιά δημητριακών, το ήμισυ του συνόλου, σε τρεις μήνες, όπως προέβλεπε η συμφωνία του Οκτωβρίου. Αυτό εξηγεί και τον υπολογισμό, εκ μέρους της Επιτροπής, της υποχρέωσης του Ξένου μόνο για 15.000 κοιλιά, όσα προέβλεπε η συμφωνία ότι έπρεπε να σταλούν σε 15 ως 20 μέρες, διάστημα όμως που είχε ήδη συμπληρωθεί.

Καθοριστικό γεγονός για τον εφοδιασμό του Μεσολογγίου αποδείχθηκε η εξάντληση των χρημάτων του δεύτερου αγγλικού δανείου. Στις αρχές Νοεμβρίου, το Βουλευτικό είχε επίγνωση του κινδύνου μη εξαργύρωσης κυβερνητικών συναλλαγματικών, καθώς τα χρήματα στο Λονδίνο είχαν εξαντληθεί. Τον ίδιο μήνα, το Εκτελεστικό διέθετε μόνο έναν «υποθετικό» λογαριασμό του δεύτερου δανείου, κατά τον οποίο απέμεναν αδιάθετες μόλις 60.000 λίρες. Οι απεσταλμένοι στο Λονδίνο, Ι. Ορλάνδος, Α. Λουριώτης και Γ. Σπανιολάκης, ενημέρωσαν, ταυτόχρονα, ότι είχαν εξαργυρώσει 107 συναλλαγματικές και ότι αδυνατούσαν ουσιαστικά να εξαργυρώσουν άλλες. Τα νέα έφτασαν στο Ναύπλιο περίπου στα μέσα Δεκεμβρίου. Η κυβέρνηση συνειδητοποίησε τότε την αδυναμία εξαργύρωσης περισσότερων από τις μισές συναλλαγματικές που είχαν εκδοθεί συνολικά, για το Μεσολόγγι ή άλλες ανάγκες, και αναζήτησε νέες πηγές χρημάτων. Οι απεσταλμένοι ενημέρωσαν ότι δεν είχαν εξαργυρώσει συναλλαγματικές αξίας 2.900 λιρών για το Μεσολόγγι, επειδή θα έπρεπε να πληρωθούν και άλλες, ενώ τα χρήματα δεν επαρκούσαν.<sup>23</sup>

Με βάση αναλυτικότερο λογαριασμό, συνταγμένο στο Λονδίνο στις 31 Ιανουαρίου 1826, οι τελευταίες συναλλαγματικές που εξαργυρώθηκαν και αφορούσαν την δυτική Στερεά ή τον Εμμ. Ξένο είχαν εκδοθεί στις 12 Σεπτεμβρίου 1825, δηλαδή δεν κάλυπταν τη συμφωνία του Οκτωβρίου 1825. Οι ίδιοι απεσταλμένοι φρόντισαν να στείλουν τον Ιανουάριο 15.000 τάλιρα για αγορά και αποστολή τροφίμων από την Κέρκυρα στο Μεσολόγγι, κίνηση που θα απαιτούσε χρόνο για να αποδώσει. Η κυβέρνηση θα επιρρίψει αργότερα την ευθύνη στους απεσταλμένους για την έκδοση των συναλλαγματικών που δεν έγινε δυνατό να εξαργυρωθούν, κατηγορώντας τους για μη έγκαιρη λεπτομερή ενημέρωση για τη διαχείριση του δανείου. Ωστόσο, στα τέλη Δεκεμβρίου ακόμα, η κυβέρνηση εξακολου-

23. *ΑΕΠ*, τ. 7, ό.π., σ. 488· ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείον Αγώνος, φάκ. 16, αρ. 79· ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 138, αρ. 44-44α, φάκ. 151, αρ. 133· ΙΑΜΜ, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 25, αρ. 2411.

θούσε να αναμένει από τον Θ. Ξένο τη μεταφορά 5.000-6.000 κοιλών σταριού στο Μεσολόγγι, επιπλέον της συμφωνίας.<sup>24</sup> Είναι προφανές ότι η κυβέρνηση αγνοούσε, ή ήθελε να αγνοεί, τις πιθανές συνέπειες στη στάση του Ξένου από την μη αποδοχή των συναλλαγματικών στο Λονδίνο και υπολόγιζε ότι εκείνος θα συνέχιζε να εφοδιάζει την πόλη, έχοντας ίσως και κάποιες διαβεβαιώσεις εκ μέρους του. Γενικότερα, η δυσχέρεια επικοινωνίας με το Λονδίνο, κάτι αναμενόμενο, εμπόδιζε την κυβέρνηση να έχει σαφή εικόνα της διαχείρισης του δανείου.

Στο μεταξύ, το φάσμα της πείνας ήταν παρόν στην πόλη του Μεσολογγίου, από την αρχή της πολιορκίας, ανάλογα με τη ροή των τροφίμων σε σχέση με την κατανάλωση. Επιπλέον, οι αγορές τροφίμων που έκανε η οθωμανική πλευρά στα Επτάνησα πίεζαν ανοδικά τις τιμές των τροφίμων που κατάφεραν να αγοράσουν οι πολιορκημένοι. Σε δεινή θέση βρισκόνταν οι Μεσολογγίτες, αλλά και όσοι άλλοι δεν είχαν βρει θέση στους καταλόγους των ένοπλων σωμάτων. Αποτέλεσμα των συνθηκών αυτών ήταν η διανομή ελάχιστων ποσοτήτων τροφίμων, η κατανάλωση ζώων από τους πολιορκημένους, οι θάνατοι από πείνα, γεγονότα που παρατηρήθηκαν σε σημαντική κλίμακα στα τέλη του 1825 και στις αρχές του 1826.<sup>25</sup>

Στις αρχές Ιανουαρίου 1826 περίπου τριάντα ελληνικά πολεμικά πλοία κατάφεραν και πάλι, μετά τον Νοέμβριο, να λύσουν τον αποκλεισμό, χωρίς, και αυτή τη φορά, να μεταφέρουν αρκετά τρόφιμα στο Μεσολόγγι. Επίσης, κάλυψαν τη μεταφορά κάποιων επιπλέον ποσοτήτων τροφίμων από ιδιώτες εμπόρους των Επτανήσων. Λίγες μέρες αργότερα, «το φοβερόν αίσθημα της πείνας» οδήγησε τους πολιορκημένους να ζητήσουν βοήθεια στη Ζάκυνθο, στέλνοντας στο νησί τον Ι. Παπαδιαμαντόπουλο και τους στρατηγούς Γ. Βαλτινό και Ζώη Πάνου. Με τη βοήθεια των Διον. Ρώμα και Κ. Δραγώνα αγόρασαν, με τα υπόλοιπα των συναλλαγματικών που είχαν εξαργυρωθεί εκεί, περίπου 7.000 κοιλά καλαμπόκι, που έτυχε να βρίσκεται στο νησί. Μέρος της ποσότητας προσέφερε ο Θ.

24. ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 147, αρ. 15733, 78α, φάκ. 156, αρ. 116, φάκ. 163, αρ. 89· ΕΙΕ, Αρχείο Ανδρέα Λουριώτη, φάκ. ΣΤ', αρ. 1094-1095.

25. ΑΚΥ, τ. 11, ό.π., σ. 328· *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 154, 176-177, 285· ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείον Αγώνος, φάκ. 15, αρ. 2287, 2399· *Αρχείον Μαυροκορδάτου*, τχ. 5, ό.π., σ. 439, 513, τχ. 6, Αθήνα 1986, σ. 37-38, 67· Ι. Βλαχογιάννης (επιμ.), *Σπυρομίλιος, Χρονικό του Μεσολογγίου*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1969 (1926), σ. 76, 124-125, 151, 163, 171.



Ξένος, ώστε να συμπληρώσει τα οφειλόμενα 15.000 κοιλιά. Το σύνολο σχεδόν του καλαμποκιού μεταφέρθηκε σε λίγο στο Μεσολόγγι από τα ελληνικά πολεμικά πλοία, με δυσκολία λόγω και των καιρικών συνθηκών και της παρουσίας του οθωμανικού στόλου. Ωστόσο, ο Θ. Ξένος αρνήθηκε ότι είχε εντολή για παράδοση άλλων τροφίμων. Οι απεσταλμένοι έμαθαν τότε την «φαρμακεράν είδησιν», την μη αποδοχή των συναλλαγματικών στο Λονδίνο, γεγονός που προκάλεσε την άρνηση των «φιλογενών» της Ζακύνθου για νέα οικονομική ενίσχυση, παρά τις παρακλήσεις. Στα τέλη του μήνα, η αποχώρηση του στόλου, λόγω έλλειψης τροφίμων για τα πληρώματα και πολεμοφοδίων για τα πλοία, δυσχέρανε περαιτέρω τη θέση των πολιορκημένων.<sup>26</sup>

Στο μεταξύ, στις 25 Ιανουαρίου 1826 ο Λυκούργος Κρεστενίτης, βουλευτής Πύργου, κατηγόρησε τον Εμμ. Ξένο στο Βουλευτικό σε έντονα επικριτικό ύφος για αθέτηση της συμφωνίας του Οκτωβρίου 1825. Ο Κρεστενίτης έκανε λόγο για ανάληψη από τον Ξένο υποχρεώσεων που δεν μπορούσε να τηρήσει και για αδιαφορία, πράξεις ισοδύναμες με προδοσία, όπως σημείωνε, και πρότεινε αποζημίωση, αλλά και «αστυνομική φύλαξιν» για την κινητή περιουσία του και για τον ίδιο τον Εμμ. Ξένο. Μετά από ανάγνωση του συμφωνητικού, παρατηρήθηκε ότι ο Ξένος δεν είχε παραδώσει τα συμφωνηθέντα τρόφιμα στο Μεσολόγγι, στη Γραμβούσα και στο Ναύπλιο στην καθορισμένη προθεσμία και αποφασίστηκε η σύσταση μιας τριμελούς επιτροπής, η οποία θα ερευνούσε την υπόθεση και θα «παρακινούσε» τον Ξένο να τηρήσει τη συμφωνία. Ωστόσο, ο τελευταίος αρνήθηκε, ενώπιον του Εκτελεστικού, να δεχθεί νέα συμφωνία με χρηματοδότηση από την εκποίηση των προσόδων, προβάλλοντας τη μη εξαργύρωση των συναλλαγματικών στο Λονδίνο, και το Βουλευτικό αποφάσισε να διερευνήσει τη δυνατότητα συνεργασίας με κάποιον άλλον έμπορο. Έτσι, μόλις στα τέλη Ιανουαρίου πληροφορήθηκε οριστικά η Διοίκηση την αδυναμία τήρησης της συμφωνίας.<sup>27</sup> Βέβαια, η υποθετική παράδοση όλων των τροφίμων για το Μεσολόγγι, 40.000 κοιλιά κατά τη συμφωνία του Οκτωβρίου, δεν θα επαρκούσε για περισσότερο από δύο μήνες, διάστημα, ωστόσο, δυνητικά ικανό να δημιουργήσει νέα δεδομένα

26. *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 276-279, 285-286, 297, 301-302· ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Δ', κυτίο 39, φάκ. 4, υποφ. 1, αρ. 23· Γ. Σαχτούρης, ό.π., σ. 176.

27. IAMM, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 32, αρ. 3436· *ΑΕΠ*, τ. 7, ό.π., σ. 4, 427-429, 499· *ΑΚΥ*, τ. 12, Πειραιάς 1930, σ. 17. Ο Κρεστενίτης είχε δεσμούς με το γαλλικό κόμμα (John A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους*, ό.π., σ. 751).

όσον αφορά το ηθικό των πολιορκημένων στο Μεσολόγγι.

Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση προσπάθησε να έρθει σε συμφωνία με τον Εμμ. Ξένο για την παράδοση στο Μεσολόγγι 10.000 κοιλών καλαμποκιού, το οποίο είχε μόλις φτάσει στην Ύδρα από την Τεργέστη, και σχεδίαζόταν η μεταφορά του στην πόλη με το πλοίο του Ύδραίου Γ. Σαχίνη. Ο Ξένος αρνήθηκε να παραδώσει τα τρόφιμα αυτά, έχοντας μάθει τη μη εξαργύρωση των συναλλαγματικών του, και ζήτησε να πληρωθεί από τις προσόδους του Αιγαίου, υπόσχεση που του δόθηκε, για να παραδώσει όμως τη μισή από την παραπάνω ποσότητα. Το υπόλοιπο ανήκε στον συνεργάτη του, Ύδραίο έμπορο Γκίκα Γκιώνη, ο οποίος δέχθηκε αρχικά, αλλά υπαναχώρησε όταν έμαθε τη μη αποδοχή των συναλλαγματικών. Λίγο αργότερα, ο Γκιώνης ενημέρωσε το Εκτελεστικό ότι πούλησε το μερίδιό του στο φορτίο. Στελέχη της Διοίκησης, όπως οι Γ. Κουντουριώτης και Σπ. Τρικουπής, αλλά και ο ίδιος ο Εμμ. Ξένος και ο Ν. Πρασσακάκης, εγγυήθηκαν στους Ύδραίους την καταβολή του αναγκαίου ποσού, προκειμένου οι τελευταίοι να αγοράσουν πέντε ή έξι χιλιάδες κοιλιά δημητριακών και να πληρωθούν από τις προσόδους του Αιγαίου. Τελικά, η αποστολή δεν πραγματοποιήθηκε, λόγω έλλειψης χρημάτων και της παραδοχής ότι ένα μόνο πλοίο θα αποτύγχανε μπροστά στον ασφυκτικό αποκλεισμό του Μεσολογγίου, ιδίως μετά την πτώση του Βασιλαδίου.<sup>28</sup>

Οι προσπάθειες συγκέντρωσης χρημάτων για τον εφοδιασμό του Μεσολογγίου συνεχίστηκαν. Πραγματοποιήθηκαν, επίσης, πωλήσεις εθνικών γαιών, η οποίες ακυρώθηκαν αργότερα από την Γ' Εθνοσυνέλευση ως παράνομες. Ως αγοραστές εμφανίστηκαν και οι Γ. Κουντουριώτης και Εμμ. Ξένος. Επίσης, ο έμπορος στην Κέρκυρα Κ. Γεροστάθης είχε αγοράσει ποσότητα τροφίμων, με τα 15.000 τάλιρα που τού είχαν σταλεί από το αγγλικό δάνειο, και ανέμενε την ευκαιρία μεταφοράς τους από τη Ζάκυνθο στο Μεσολόγγι, ενώ ο Ελβετός τραπεζίτης J.-G. Eynard είχε επιμεληθεί την αποστολή, μέσω των Επτανήσων, τροφίμων και χρημάτων που είχαν συγκεντρωθεί από φιλελληνικές οργανώσεις. Ωστόσο, η

28. ΑΚΥ, τ. 12, ό.π., σ. 17-25· *Αρχαία Α. και Γ. Κουντουριώτου*, τ. 7, Αθήνα 1967, σ. 39, 43-44, 80, 83· *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 304· ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 161, αρ. 123. Ο Γκίκας Γκιώνης είχε μνηθεί ως ναυτικός στη Φιλική το 1818, στην Κωνσταντινούπολη. Στις παραμονές της Επανάστασης διορίστηκε έφορος της οργάνωσης στην Ύδρα, μαζί με τον Γιακουμάκη Τομπάζη. Το επόμενο διάστημα ασχολήθηκε με το εμπόριο σίτου, ενώ το 1825 είχε ενοικιάσει τις προσόδους της Σαντορίνης (Ι. Φιλήμων, ό.π., σ. 391· ΑΚΥ, τ. 7, Πειραιάς 1926, σ. 2· ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 67, αρ. 147-148, φάκ. 129, αρ. 106).

τελευταία προσπάθεια εφοδιασμού, στις αρχές Απριλίου, απέτυχε μπροστά στην πολύ ανώτερη δύναμη του αντιπάλου, που είχε αποκλείσει ασφυκτικά τη λιμνοθάλασσα, ενώ η ελληνική ναυτική δύναμη είχε αποδυναμωθεί από την καταδρομή και την πειρατεία.<sup>29</sup>

Οι απόψεις του Εμμ. Ξένου σχετικά με το θέμα του ανεφοδιασμού του Μεσολογγίου και τη συμφωνία του Οκτωβρίου είναι γνωστές από εκτενή αναφορά του, με την οποία απάντησε στο Βουλευτικό και στις κατηγορίες του Κρεστενίτη στις 29 Ιανουαρίου 1826. Αρνούμενος ότι αθέτησε τη συμφωνία, ο Εμμ. Ξένος θεωρούσε ως αιτία του προβλήματος τη μη εξαργύρωση των συναλλαγματικών, επιρρίπτοντας έτσι την ευθύνη στην κυβέρνηση, σύμφωνα και με τη σχετική πρόβλεψη του συμφωνητικού. Οι συναλλαγματικές τού παραδόθηκαν με καθυστέρηση, σημείωνε, και έφτασαν στην Τεργέστη μόλις στις 4 Δεκεμβρίου (ν.η.), εξαιτίας της κακοκαιρίας. Αμέσως αγοράστηκαν από τον εκεί αντιπρόσωπό του, τον εμπορικό οίκο Crampagna Kern e Comp., 120.000 κοιλιά δημητριακών σε τιμές ανώτερες από εκείνες της συμφωνίας. Πάντα κατά τον Ξένο, ο αντιπρόσωπός του ενημερώθηκε τότε για την μη αποδοχή κυβερνητικών συναλλαγματικών στο Λονδίνο και αποφάσισε να μην επιχειρήσει να εξαργυρώσει τις συναλλαγματικές του Ξένου στην Τεργέστη, αλλά τις έστειλε στην αγγλική πρωτεύουσα. Ο ίδιος ο Ξένος, όπως σημειώνει, είχε πια πληροφορηθεί, από επιστολές του μεγαλέμπορου στην Τεργέστη Ι. Ράλλη προς τον Γκ. Γκιώνη, χρονολογημένες στις 9 και 19 Δεκεμβρίου (ν.η.), ότι οι συναλλαγματικές δεν έγινε δυνατό να εξαργυρωθούν στο Λονδίνο. Κατά τον ίδιο, ο αντιπρόσωπός του δεν έστειλε στην Ελλάδα τα τρόφιμα που είχε στο μεταξύ αγοράσει, αναμένοντας την αποδοχή των συναλλαγματικών και νομίζοντας ότι θα προφύλασσε έτσι τον ίδιο από κάθε πιθανή ζημιά. Στη συνέχεια, σημειώνει:

*Ως πατριώτης, κατηγορώ και μέμφωμαι την απόφασίν του, διότι η ει-*

29. *ΓΕΕ*, τ. 1, φ. 37, 13.2.1826, φ. 39, 20.2.1826· Α. Λιγνάδης, *Έρανοι, δάνεια εισφοραί, δασμοί κατά το 1826 εις το Αιγαίον*, ανάπτυπο από το περιοδικό *Νέον Αθήναιον*, τ. Γ', 1958-60, Αθήνα 1960, σ. 64-72· ΕΙΕ, Αρχείο Ανδρέα Λουριώτη, φάκ. ΣΤ', αρ. 57· ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Κατάλογος Α', Αρχείον Αγώνος, φάκ. 2, αρ. 18, φάκ. 22, αρ. 96· Α. Λιγνός, *Ιστορία της νήσου Ύδρας*, τ. 2, Αθήνα 1953, σ. 586-593· *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 340, 350-351. Βλ. αναλυτικά Α. Διακάκης, *Η πόλη του Μεσολογγίου κατά την Επανάσταση του 1821*, ό.π., σ. 359-365.

λικρινής επιθυμία μου είναι να μοι έπεμπεν όλην την ποσότητα των γεννημάτων [...] και αν έπραττε τοιουτοτρόπως, ήθελον είναι αι πράξεις του σύμφωνα με τας δοθείσας εις αυτόν παραγγελίας μου: ως έμπορος δε, ερωτώ κάθε έμπορον να μοι ειπή, πώς ημπορούσε αλλέως να κάμη ο ανταποκριτής μου χωρίς να παραβή τα εμπορικά του καθήκοντα; [...] κάθε ατοπία του ανταποκριτού μου είναι βέβαια δια λογαριασμόν μου· αλλ' αυτός ατοπίαν καμμίαν δεν έπραξεν, εφέρθη κατά το εμπορικόν χρέος [...] όλοι οι έμποροι ηξέδρουν, και όσοι απαθώς θέλουν να κρίνουν τα πράγματα αισθάνονται, ότι όταν λάβη τις θεμελιωμένην υπόνοιαν περί της μηδενότητος μίας συναλλαγματικής, ο κρατών αυτήν έχει το δικαίωμα να ζητήσει κάθε προφύλαξιν από τον εκδότην της.

Επίσης, μολονότι δεν αναφέρει πότε ακριβώς έφτασαν στην Ύδρα οι επιστολές του Ι. Ράλλη, ο Ξένος πρόβαλε ως απόδειξη της καλής του θέλησης το ότι δεν κατήγγειλε τη συμφωνία αμέσως μετά την ενημέρωσή του από το Λονδίνο. Τώρα θεωρούσε ότι δεν δεσμεύεται, κάνοντας λόγο για αποζημίωση, ενώ συμπλήρωσε ότι φρόντισε για τον εφοδιασμό του Μεσολογγίου μέσω του αδελφού του. Από πολλά μέλη της διοίκησης «έλαβα την ευχαρίστησιν να ακούσω, ότι η προθυμία μου έσωσε το Μεσολόγγι», ανέφερε, τονίζοντας την προσφορά καλαμποκιού που είχε μόλις κάνει ο αδελφός του, αλλά και τη δική του πρόσφατη συνεργασία για αποστολή 10.000 κοιλών. Επίσης, υποσχέθηκε ότι θα συνεχίσει τον εφοδιασμό των ελληνικών θέσεων, όσο μπορεί, ελπίζοντας στη λύση του προβλήματος στο Λονδίνο.<sup>30</sup>

Κατά τη στιγμή υπογραφής του συμφωνητικού ο Εμμ. Ξένος δεν αγνοούσε βέβαια το ενδεχόμενο αδυναμίας εξόφλησής του από το δάνειο και θα υπολόγιζε ότι μπορούσε να αποδεσμευτεί ανά πάσα στιγμή, με βάση τη σχετική πρόβλεψη του συμφωνητικού. Ωστόσο, στα τέλη Οκτωβρίου ακόμα, ζητούσε να πληρωθεί για πωλήσεις όπλων με συναλλαγμα-

30. IAMM, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 32, αρ. 3443-45. Κατά τον Στ. Ξένο, μεγάλο μέρος των συναλλαγματικών του Εμμ. Ξένου για το Μεσολόγγι βρέθηκε στην κατοχή του Στ. Παλαιολόγου, συνεταίρου των Ξένων. Κατά τον ίδιο, ο αδελφός του Θεόδωρος είχε πληροφορηθεί την μη αποδοχή των συναλλαγματικών πριν αυτή γίνει γνωστή στη Ζάκυνθο, αλλά δεν είχε σταματήσει να εφοδιάζει το Μεσολόγγι (*Η Κιβδηλεία*, ό.π., σ. 18 και παράρτημα εγγράφων). Για τη δράση του Χιώτη μεγάλεμπορου Ι. Ράλλη υπέρ των επαναστατών και για την περίθαλψη Χιωτών προσφύγων στην Τεργέστη το 1821-1822 βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 1, Αθήνα 1986, σ. 336-338, 340, 357-358.

τικές εξοφλητέες στο Λονδίνο.<sup>31</sup> Στη συνέχεια, με δεδομένη και την κυβερνητική άγνοια για το υπόλοιπο του δανείου, δεν μπορεί να αποκλειστεί κάποια παρελκυστική τακτική του Ξένου, όσον αφορά τις εισαγωγές από την Τεργέστη βάσει του συμφωνητικού, έως ότου βεβαιωθεί για την τύχη των συναλλαγματικών.<sup>32</sup> Όμως, ακόμα και αν αποσαφήνιζε τη στάση του κάποιες εβδομάδες νωρίτερα, είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν η κυβέρνηση μπορούσε να αντιδράσει, λόγω της γενικότερης έλλειψης χρημάτων και τροφίμων. Η κυβέρνηση γνώριζε, ή θα έπρεπε να γνωρίζει καλύτερα, τα προβλήματα στη διαχείριση του δανείου και τις συνέπειές τους στις εμπορικές πρακτικές. Επίσης, θα έπρεπε, αξιολογώντας σωστά τις αναφορές της Επιτροπής του Μεσολογγίου, να ελέγχει την τήρηση της συμφωνίας από τη στιγμή της σύναψής της, σε συνδυασμό με τα τεκταινόμενα στο Λονδίνο.

Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τον λογαριασμό των απεσταλμένων στο Λονδίνο, της 31ης Ιανουαρίου 1826, μεταξύ Απριλίου και Σεπτεμβρίου του 1825 εξαργυρώθηκαν συναλλαγματικές συνολικής αξίας περίπου 33.700 λιρών. Από το ποσό αυτό περίπου 9.700 λίρες αφορούσαν την Επιτροπή του Μεσολογγίου ή πρόσωπα που είχαν άμεση σχέση με τον εφοδιασμό της πόλης, κυρίως από τα Επτάνησα. Τον Εμμ. Ξένο αφορούσαν συναλλαγματικές αξίας 3.920 λιρών, σχεδόν το 12% του συνόλου. Από το πολεμικό υλικό που στάλθηκε από το εξωτερικό, αξίας αρκετών δεκάδων χιλιάδων λιρών, είναι άγνωστη η αξία εκείνου που στάλθηκε στο Μεσολόγγι.<sup>33</sup> Οι σχεδόν 4.000 λίρες του Ξένου είδαμε ότι δεν αφορούσαν τη συμφωνία του Οκτωβρίου, ύψους 28.300 λιρών. Το τελευταίο ποσό αντιστοιχούσε στο 85% της αξίας των συναλλαγματικών που εξαργυρώθηκαν τελικά, γεγονός που αποδεικνύει την κακή διαχείριση ή και την ανεπάρκεια του δανείου σε σχέση με τις ανάγκες, αλλά οπωσδήποτε και την άγνοια της κυβέρνησης για την ακριβή διαχείριση

31. ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 134, αρ. 63.

32. Αυτή είναι η ουσία της κριτικής του Σπυρομίλιου, ο οποίος θεωρεί ότι ο Εμμ. Ξένος, ενεργώντας ως καιροσκόπος, σταμάτησε εν αγνοία της κυβέρνησης την αποστολή τροφίμων, κάτι που καθυστέρησε τον εφοδιασμό του Μεσολογγίου. Τοποθετεί την ενημέρωση της κυβέρνησης τον Δεκέμβριο (Σπυρομίλιος, *ό.π.*, σ. 153).

33. ΓΑΚ, Αρχείο Εκτελεστικού, φάκ. 156, αρ. 116-128α· *ΑΕΠ*, τ. 4, *ό.π.*, σ. 465-466· *Απολογία Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτου*, τ. 1, Αθήνα 1839, σ. 226, τ. 2, Αθήνα 1840, σ. 19-20, 39, 100. Καθώς δεν είχε σταλεί ο σχετικός λογαριασμός από το Λονδίνο, η κυβέρνηση αγνοούσε το κόστος των εφοδίων που στέλνονταν στην Ελλάδα (ΓΑΚ, Μικρές Συλλογές, K22α - Αρχείο Α. Λουριώτη, αρ. 115).

των ποσών κατά τη στιγμή υπογραφής της συμφωνίας.

Στα ποσά που απορρόφησε το Μεσολόγγι από το δεύτερο αγγλικό δάνειο θα πρέπει να συνυπολογιστεί τμήμα των στρατιωτικών μισθών και σιτηρεσίων, ίσως και μέρος των τροφίμων που στάλθηκαν από το Ναύπλιο, αγορασμένα από τις δόσεις του δανείου. Σε κάθε περίπτωση, είναι αναμφισβήτητη η προχειρότητα στη διανομή των δόσεων. Έτσι, η δεύτερη δόση, τον Ιούλιο του 1825, αποφασίστηκε να δοθεί για τον στόλο, τη φρουρά στο Μεσολόγγι, για «τα στρατόπεδα της Ανατολικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου», τα φρούρια, το «τακτικό», αλλά και για την εξόφληση οφειλών – πρακτικά δηλαδή σε όλους. Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο διανεμήθηκε και η τρίτη δόση τον επόμενο μήνα. Η τέταρτη και τελευταία δόση, τον Οκτώβριο, ήταν ανεπαρκής για την κάλυψη των ποικίλων αναγκών στις οποίες αφιερώθηκε.<sup>34</sup> Καθώς απουσίαζε η ιεράρχηση των προτεραιοτήτων, η διάθεση των ποσών γινόταν με στόχο να ικανοποιηθούν όλοι οι ενδιαφερόμενοι. Τα ποσά κατατένονταν άτακτα, ανάλογα με τη δύναμη πίεσης κάθε ατόμου ή ομάδας.

Θα υπήρχαν τότε πολλοί, με πρώτους τους πολιορκημένους, οι οποίοι θα απαιτούσαν να συμπεριφερθεί ο Ξένος με την πρώτη από τις ιδιότητες που παρουσίασε, του πατριώτη, και να εισαγάγει τα τρόφιμα πριν ακόμα τού παραδοθούν οι συναλλαγματικές, ή αργότερα, αναμένοντας να πληρωθεί με άλλο τρόπο. Στις μεταγενέστερες αφηγήσεις των γεγονότων από τους στρατιωτικούς παραμένει η κατηγορία της «προδοσίας», διατυπωμένη ήδη από τον Κρεστενίτη. Ο Ν. Κασομούλης σημειώνει για τον Θ. Ξένο ότι «εμφώλευεν» στη Ζάκυνθο, και συμπληρώνει: «ευρέθημεν μετανοημένοι διότι δεν τον εβαστάξαμεν μέσα να κόψωμεν απ' αυτόν από εν κομμάτι κρέας να φάγωμεν – να εκδικηθούμεν», σχόλιο που παραπέμπει στην τελευταία φάση του λιμού στο Μεσολόγγι. Αλλά και αργότερα, κατά τον Κασομούλη, οι επιζώντες ένοπλοι καταφέρονταν έντονα εναντίον του Θ. Ξένου στο Ναύπλιο. Το 1830 ο Π. Νικολαΐδης αμφισβήτησε τις ζημιές που προέβαλλε τότε ο Γκ. Γκιώνης, ζητώντας αποζημίωση για τρόφιμα που είχε στείλει στο Μεσολόγγι σε συνεργασία με

34. *ΑΕΠ*, τ. 7, ό.π., σ. 286, 299, 309, 357-358· *IAMM*, Αρχείο Αγώνος, φάκ. 21, αρ. 1903, φάκ. 23, αρ. 2125-2126· *Αρχαία Α. και Γ. Κουντουριώτου*, τ. 5, ό.π., σ. 324. Για τη διαμάχη γύρω από τη δόση του Οκτωβρίου, με τα μέλη του Βουλευτικού να πρωταγωνιστούν στην εξασφάλιση των τοπικών και προσωπικών συμφερόντων τους, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ζ', ό.π., σ. 335-336.

τον Ξένο, και έκανε λόγο για εκείνους που «επρόδωσαν τότε με την πλεονεξίαν των» την πόλη.<sup>35</sup>

Ωστόσο, η δυσαρέσκεια αυτή δεν είχε κανένα πρακτικό αποτέλεσμα, λόγω της δύναμης των κανόνων του εμπορίου, αλλά, πιθανότατα, λόγω και του κύρους και των ισχυρών δεσμών των αδελφών Ξένων με ηγετικές ομάδες και πρόσωπα στο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ύδρας και του Ναυπλίου. Με απόφαση της Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος, τον Φεβρουάριο του 1827, ακυρώθηκε το συμφωνητικό του 1825. Η επιτροπή που είχε διερευνήσει το ζήτημα αποφάνθηκε ότι ο Ξένος έστειλε όσα τρόφιμα είχε υποσχεθεί στο Μεσολόγγι, ενώ τα υπόλοιπα δεν στάλθηκαν λόγω της μη εξαργύρωσης των συναλλαγματικών. Ορίστηκε επίσης, όπως προέβλεπαν και «όλοι οι εμπορικοί νόμοι, και κυρίως ο της Γαλλίας», όπως σημειωνόταν, η απόδοση αποζημίωσης στον Εμμ. Ξένο.<sup>36</sup>

Συμπερασματικά και εστιάζοντας στον ρόλο των αδελφών Ξένων, ο ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου μπορούσε να χρηματοδοτηθεί είτε με την έκδοση συναλλαγματικών, εξοφλητέων από το δάνειο, είτε απευθείας από τα ποσά του δανείου που έρχονταν στην Ελλάδα. Οι συναλλαγματικές θα έπρεπε να έχουν εκδοθεί μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου 1825, ώστε να γίνει δυνατή η εξαργύρωσή τους. Στην περίπτωση αυτή, με βάση τους χρόνους που παρουσιάζονται στην απολογία του Εμμ. Ξένου, τα εφόδια θα έφταναν στην Ελλάδα, πιθανότατα και στο Μεσολόγγι, μέχρι τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Η υποθετική δυνατότητα εξαργύρωσης περισσότερων συναλλαγματικών είναι ζήτημα που αφορά τη συνολική διαχείριση του δανείου. Ο δεύτερος τρόπος εφοδιασμού απαιτούσε τη διάθεση ενός σημαντικού ποσού από τις τελευταίες δόσεις του δανείου, έτσι ώστε τα εφόδια να έχουν αγοραστεί και μεταφερθεί στο Μεσολόγγι μέχρι τον Ιανουάριο του 1826, το αργότερο. Και οι δύο λύσεις προϋπέθεταν, καταρχάς, επίγνωση των μελών της Διοίκησης, εμπόρων και μη, ότι δεν θα μπορούσαν να έχουν απεριόριστη εμπιστοσύνη σε έναν ιδανικό, αρμονικό και καλοπροαίρετο συνδυασμό των δύο ιδιοτήτων που πρόβαλε ο Ξένος, του πατριώτη και του εμπόρου. Ο κίνδυνος να διολισθήσει ο τελευταίος σε μια περισσότερο εμπορική ηθική μπορούσε να έχει αρνητικές συνέπειες, από τη στιγμή που η συμφωνία τον καθιστούσε μοναδικό προμηθευτή τριών θέσεων στρατηγικής σημασίας.

35. Ν. Κασομούλης, *ό.π.*, σ. 141, 143, 173, 306· *Αρχαία Α. και Γ. Κουντουριώτου*, τ. 10, Αθήνα 1969, σ. 251-252.

36. ΙΕΕΕ, Αρχείο Οικογένειας Ξένου, αρ. 15399, 15402/1.

Επομένως, και οι δύο δυνατοί τρόποι χρηματοδότησης απαιτούσαν σαφή, έγκαιρο και ορθολογικό προγραμματισμό και επαρκή συντονισμό της κυβέρνησης με τους απεσταλμένους της στο Λονδίνο. Οι ανάγκες του Μεσολογγίου έπρεπε να έχουν καθοριστεί τον Ιούλιο του 1825, αμέσως μετά την αποχώρηση του στόλου από την πόλη. Αυτός ο προγραμματισμός θα ήταν δυνατός από πολιτικούς παράγοντες που θα είχαν συνείδηση της κρισιμότητας του ζητήματος, καθώς το Μεσολόγγι καθήλωνε τον όγκο των οθωμανικών δυνάμεων της Στερεάς, ενώ φημολογούνταν ήδη από τον Σεπτέμβριο η άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων στην ίδια περιοχή. Ωστόσο, ένας τέτοιος ρεαλιστικός σχεδιασμός, ο οποίος προϋπέθετε την ύπαρξη ενός και μόνο κέντρου εξουσίας, μίας ηγεσίας, αποδείχθηκε εκ των πραγμάτων ότι ήταν αρκετά πάνω από τις δυνατότητες του ελληνικού πολιτικού προσωπικού.

Μια άλλη πλευρά της ίδιας κοινωνικής πραγματικότητας ήταν η εξάντληση των πόρων μετά από πέντε χρόνια πολέμου και η κυβερνητική ανικανότητα για καθορισμό των προτεραιοτήτων, όπως αποδείχθηκε από τον εξαιρετικά επιπόλαιο τρόπο διαχείρισης του τελευταίου πόρου που θα μπορούσε να δώσει στην κυβέρνηση κάποια ελευθερία κινήσεων, του δεύτερου αγγλικού δανείου. Επιπλέον, καθώς η δυνατότητα προμήθειας τροφίμων από κρατικές υπηρεσίες ήταν περιορισμένη, όλη η φροντίδα επικεντρωνόταν στην αξιοποίηση του μηχανισμού των ιδιωτών εμπόρων, κυρίως των αδελφών Ξένων. Κάτι αντίστοιχο ίσχυσε και για την κινητοποίηση του στόλου, ο οποίος παρέμενε εκτός κρατικού ελέγχου, ενώ η επιβίωση της επανάστασης στηριζόταν όλο και περισσότερο στη ναυτική ισχύ. Έτσι, η παρέμβαση των ελληνικών πολεμικών πλοίων επέτρεψε την παράταση της αντίστασης, χωρίς όμως να εξασφαλίσει έναν επαρκή εφοδιασμό της πόλης.

Οπωσδήποτε, δεν υπήρξε αδιαφορία για την τύχη του Μεσολογγίου. Ακριβέστερο είναι ότι η δυνατότητα κυβερνητικής παρέμβασης στη δυτική Στερεά είχε φτάσει στα όριά της. Εντελώς αναντίστοιχα με μεγάλες συλλογικές δεσμεύσεις, όπως ήταν η ίδια η Επανάσταση, υπήρχε έλλειμμα ορθολογικού προγραμματισμού και συντονισμένης δράσης, ουσιαστικά ένα έλλειμμα ηγεσίας. Η αδυναμία αυτή αποδείχθηκε μοιραία όταν ο αντίπαλος κινητοποίησε οργανωμένα όλη την οικονομική και στρατιωτική του ισχύ, με καταστροφικά αποτελέσματα για τους πολιορκημένους του Μεσολογγίου.



## SUMMARY

Antonis Diakakis, *Supplying the besieged town of Missolonghi (1825-1826): The role of the merchant Emmanuel Xenos*

The supply of Missolonghi during the last siege by the Ottoman troops (April 1825-April 1826) was directly linked to the action of the Patmian merchants and brothers Emmanuel and Theodoros Xenos. Until then, Emmanuel Xenos, who was supported by merchants of the Greek community of Amsterdam, and kept strong bonds with the government and the notables of Hydra, had been engaged in arms and ammunition trade. The supply of Missolonghi with provisions by Xenos brothers had its base on the island of Zakynthos and faced difficulties from the beginning during the last months of 1825, a fact that contributed to the food crisis in the city. The main reason was the government's default on its financial obligations, specifically the non-redemption of the bills of exchange, which had been agreed to fund the food purchase. The redemption was not possible due to the lack of rational planning, regarding the management of the money of the second British loan. The government's sloppiness gave Xenos the right to adopt a commercial logic, seeking to secure his interests at the expense of an ideal «patriotic» duty.